

УДК 378 +371.13 + 37.041

ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНОГО САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Химченко Олена Миколаївна
м. Старобільськ

У статті визначені та проаналізовані особливості культурного саморозвитку майбутнього вчителя з урахуванням сучасної соціокультурної ситуації, а саме: принципи культурного саморозвитку майбутніх учителів; студентський вік як важливий період саморозвитку; феномен «академічного опору» (збереження традицій у світосприйнятті); урахування площин, де відбувається культурний саморозвиток майбутнього вчителя; розрив між поколіннями (префігуративний тип культури); культурно-освітній хронотип; співтворчість з учителем, неоднозначний вплив ЗМІ та молодіжної культури.

Ключові слова: культурний саморозвиток, майбутній учитель, студентство, соціокультурна ситуація.

Перетворення, що відбуваються сьогодні в усіх сферах життєдіяльності, свідомості, поведінці, настрою людей нашої країни, потребують детального перегляду ціннісно-сміслових орієнтирів життя суспільства, а відповідно і завдань та технологій сучасної освіти. Система освіти є складним культурним процесом, особистісно-орієнтованою культурною діяльністю, системою умов для особистісного становлення, культурного саморозвитку. У процесі куль-

турного саморозвитку студенти мають набути умінь, які дозволяють різнобічно сприймати та усвідомлювати факти та явища культури, формувати цілісний погляд на сучасний світ, синтезувати знання та переносити їх на нові соціально-культурні процеси та об'єкти, змінюючи ракурс та широту поглядів.

У психолого-педагогічній науці існує значна кількість праць, присвячених різним аспектам особистісного саморозвитку людини у процесі навчання та професійної діяльності. Еволюція підходів до проблеми розвитку культурного потенціалу особистості може бути проаналізована на підставі звернення до філософської (М.Бахтін, М.Бердяєв, В.Біблер, Є.Бондаревська, Ю.Борєв, Ю.Жданов, Е.Ільєнков, М.Каган, Е.Маркарян, В.Семенов, Е.Соколов, А.Швейцер) та психолого-педагогічної (Л.Божович, Л.Виготський, В.Кохановський, О.Леонтьєв, І.Лернер, А.Люблінська, С.Рубінштейн, М.Скаткін та ін.) літератури.

Проблема саморозвитку особистості знайшла своє висвітлення в працях вітчизняних (І.Бех, Б.Вульф, К.Вазіна, О.Газман, Г.Звенигородська, В.Зінченко, О.Киричук, Б.Кобзар, Л.Кулікова, А.Меренков, Г.Селевко, М.Ценко) та зарубіжних (Р.Бернс, А.Маслоу, Г.Олпорт, К.Роджерс та ін.)

дослідників.

У дослідженнях Н.Бітянової, С.Максименка, Б.Мастерова, Г.Цукерман представлено психологічні аспекти саморозвитку особистості.

Разом з тим залишаються не достатньо досліджені особливості культурного саморозвитку майбутніх учителів з урахуванням сучасної соціокультурної ситуації.

Мета статті – дослідження особливостей культурного саморозвитку майбутніх учителів з урахуванням сучасної соціокультурної ситуації.

Визначення теоретичних засад культурного саморозвитку майбутніх учителів включає виокремлення основних принципів цього процесу, а саме: системності, багатовимірного діалогу (поліфонії). *Принцип системності* культурного саморозвитку має забезпечення єдиної логіки, певної структури і взаємозв'язаних етапів даного процесу. *Принцип багатовимірного діалогу (поліфонії)* зумовлений особливостями сучасної соціокультурної ситуації (соціальні катаклізми, інформаційний вибух, розмивання національних меж, зближення різних культур та ін.), що створюють певну дисгармонію у свідомості сучасної людини.

Психолого-педагогічні, соціологічні проблеми **студентства** як специфічної вікової та соціальної групи представлено у дослідженнях В.Волкова, В.Лісовського, С.Савченка, В.Собкіна та ін. [4; 8; 9 та ін.]. Для студентської молоді процес навчання і пов'язана із цим діяльність є засобом входження в самостійний світ, а також засобом самореалізації. Відносна свобода вибору дозволяє приймати відповідальність, а отже, і нести самому відповідальність за свої вчинки.

Студентський вік можна розглядати сензитивним періодом саморозвитку особистості. У зв'язку з цим у процесі професійної освіти відбувається не просто „надбудова” нового знання і соціального досвіду, а особистісно-професійне становлення майбутнього фахівця у просторі культури – виховання себе згідно власної стратегії життя і професійної діяльності [7, с.50]. Саме у цьому віці посилюється свідомі мотиви поведінки, активізується самосвідомість як підґрунтя саморозвитку особистості, прагнення до професійного самоствердження. Однак, слід враховувати, що сувора зовнішня детермінація навчального процесу у ВНЗ призводить до утвердження пасивної ролі студентів, натомість діалогізація навчання, співтворчість, звернення до особистісного, культурного досвіду забезпечують свободу вибору, створюють умови для реалізації самостійної стратегії загальнокультурної, психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів.

Необхідно враховувати, що юність – перехідний стан, один з найбільш вирішальних періодів у житті людини, що характеризується фазами локальних переходів особистості у просторі різних культур, і кожне включення в іншу культуру потенційно може стати для молодшої людини кризовим, переламним, вирішальним моментом, що веде до перегляду світосприйняття та світоставлення, до радикальної переоцінки цінностей навколишнього світу.

Студентська молодь на час вступу до ВНЗ вже має певний культурний досвід, культурні інтереси та уподобання, однак саме навчально-виховний процес у вищому закладі освіти спрямований на вироблення умінь та навичок сприйняття та осмислення фактів та явищ культури, формування цілісного погляду на соціокультурне середовище, синтезування та перенесення культурних знань у різні сфери життєдіяльності. Необхідно враховувати особливості навчально-пізнавальних орієнтацій студентів в умовах суттєвої інтенсифікації сучасного способу життя, стрімкого розвитку інформаційного простору. Так, іноді вони не орієнтовані на читання серйозних підручників та монографій, надають перевагу конспектам лекцій, своєрідним „дайжестам”, що винаходять в Інтернеті. По суті йдеться про редукацію освітнього знання, що подекуди набуває примітивних форм і значно утруднює процес культурного розвитку.

У навчально-виховному процесі ВНЗ слід враховувати феномен „академічного опору” студентства, який виявляється в тому, що студенти не просто привносять в університетське середовище звички, традиції пізнавальної діяльності, культурні інтереси, поширені у суспільстві, вони на початковому етапі навчання прагнуть зберегти сформований попереднім досвідом спосіб розуміння та здійснення освітньої практики. Це, насамперед, стосується і традиційних форм спілкування із світом культури, орієнтації на запозичення культурноприйнятих у суспільстві норм поведінки та освоєння нових культурних практик.

Культурний саморозвиток майбутніх учителів відбувається у трьох площинах: глобальний світ культури (увесь світ, що оточує людину, у тому числі система засобів мас-медіа), соціокультурне середовище найближчих спільнот (референтна група, навчальна група, родина тощо); персональний культурний простір особистості (власний культурний досвід, особистісні цінності, культурні стереотипи, соціальні уявлення тощо). Саме тому, культурний саморозвиток майбутніх учителів має враховувати соціокультурну зумовленість цього процесу.

Сучасна молодь належить до префігуративного типу культури (за типологією М. Мід), саме тому слід враховувати наявний розрив між поколіннями, зумовлений різними чинниками: політичними, економічними, соціокультурними. Так, зокрема, і для сьогодення актуальна думка М. Мід, що „сьогодні, в усіх частинах світу, де всі народи об'єднані електронною комунікативною мережею, у молодих людей виникла спільність досвіду, тоді досвіду, якого ніколи не було і не буде в старших. І навпаки, старше покоління ніколи не побачить в житті людей повторення свого безпрецедентного досвіду змін. Цей розрив між поколіннями абсолютний новий, він глобальний та всезагальний” [2, с. 361]. Префігуративний тип культури характеризується специфікою набуття соціокультурного досвіду старшим поколінням та молодшим. Так, дорослі отримують додаткові знання не лише з традиційних джерел, а й вчать у своїх дітей. Відповідно в умовах префігуративного типу культури загострюються міжпоколінні та соціальні протиріччя, породжуються ризики у розумінні та цінностей освіти в цілому. Саме тому, роль такого соціокультурного чинника як родина доволі неоднозначна. З одного боку, родина, так як і завжди, транслює певні культурні цінності, норми культурної поведінки, а з іншого – втрачає свою провідну функцію у соціально-культурному становленні дітей та молоді.

Соціокультурне становлення, культурний саморозвиток сучасного студента відбувається у певному **культурно-освітньому хронотопі** (від грец. *chronos* – час та *topos* – місце), який можна визначити, як єдність просторово-часових та змістовно-подієвих характеристик середовища, у якому активно відбувається культурна ідентифікація людини, процеси її особистісного становлення, формування професійної самосвідомості. Поняття хронотоп співвідноситься із поняттям просторово-часового континуума, в якому живе людина. Такий континуум (від лат. *continuum* – неперервне, суцільне) Е. Баркова визначає, як форму „буття людини, у якій завдяки внутрішній єдності простору та часу, виражається, зберігається та змінюється її зміст” [1, с. 100], найсуттєвішими характеристиками якого є неперервність, нерозривність явищ, процесів. У процесі життєвого самоздійснення людина суб'єктивує простір та час, трансформує їх.

Хронотоп культурного саморозвитку саме студентства відзначається особливостями культурно-освітнього простору саме вищого закладу освіти, який осмислює ціннісно-смісловий простір студентської молоді. При цьому такий хронотоп є динамічним, рухомим, він виникає в активності індивіда, який взаємодіє із середовищем. При цьому важливим, на нашу думку, є висновок про те, що у хронотопі культурного саморозвитку майбутніх учителів такі характе-

ристики, як час і простір є відносними, оскільки хронотопи різних студентів можуть не співпадати. Йдеться про динаміку різних компонентів культурного саморозвитку, які для різних студентів можуть мати принципово відмінний вимір часу та простору. Варто звернути увагу на позицію І. Відт, яка досліджуючи етапи розвитку суб'єкта культури, спирається на думку А. Гуревича: „сучасники в лінійному вимірі часу можуть мати різний культурний вік” [3]. Така позиція зумовлює висновок, що абсолютно не варто очікувати та сподіватися на єдність культурних особливостей студентів та темпу їхнього розвитку.

Використання категорії „хронотоп” для характеристики культурного само розвитку студентської молоді зумовлено також необхідністю акцентувати увагу на ціннісно-смісловій наповненості усього процесу професійної педагогічної підготовки майбутнього вчителя, цільових орієнтирах кожного студента. Увесь час навчання у ВНЗ для студентів має бути періодом насичення подіями, оскільки, як вважає В. Зінченко, „позбавлений подієвості фізичний час – це час розпаду, розкладання. Він не утримується людською пам'яттю, яка подієва, а не хронографічна” [6, с. 46].

Розгляд проблеми культурного саморозвитку з позиції хронотопу зумовлює перехід від „горизонтального”, лінійного бачення впливу культурно-освітнього середовища закладу освіти до бачення багатомірного, різновекторного, синергетичного. Таке бачення враховує суперечливість та складність досліджуваного процесу, можливості не лише актуальної, а потенційної зони культурного саморозвитку.

Важливим елементом культурно-освітнього хронотопу сучасного студентства постає вищий навчальний заклад. Культурно-освітній простір вищого закладу освіти виступає середовищем збудження та підтримки індивідуальних стимулів культурного саморозвитку, в якому людина розширює межі свого світогляду, культурних цінностей, набуває нові смисли майбутньої професійної діяльності та життєдіяльності у різних сферах. Необхідність звернення до культурно-освітнього простору університету відповідає позиціям Л. Кулікової, яка наголошувала на значенні виховного середовища у процесі цілеспрямованого саморозвитку як самодобудови [7, с. 191]. При цьому „людина відчуває вплив середовища як контексту власного становлення – і як „розсіл”, інгредієнтами якого вона просочується (В. Карковський), так й „тексту”, у межах якого інакше розуміється та інтерпретується оточуючими поведінка та діяльність” [7, с. 191].

Сучасна університетська освіта має враховувати особливості соціокультурного розвитку суспільства, які визначаються категоріями постмодернізму та постнекласичної раціональності, провідною ідеєю яких є визнання того, що абсолютної соціальної та культурної визначеності не існує. Відповідно, „органічна присутність альтернативних культурних форм у сучасній соціокультурній практиці розвинених спільнот створює ефект невизначеності та відкриває перспективи їхнього подальшого розвитку” [10, с. 21]. Відзначені позиції є вихідними у дослідженнях білоруських фахівців (М. Гусаковський, А. Полонніков та ін.), які створили концепцію розвитку університету як центру культуропородження. У межах цієї концепції реалізуються ідеї: роботи із досвідом як незавершеною культурною формою; рефлексивної комунікації; створення умов для організації навчально-дослідницької, творчої роботи „на межі порядку” всупереч характерним для сучасної університетської освіти роботи із практично готовими формами культури; ідеї проблематизації як методу становлення практики самоформування; робота із текстом як умовою, а не об'єктом процесу комунікації [10, с. 24, 26]. Для реалізації завдань культурного саморозвитку майбутніх учителів зазначені ідеї мають особливе значення саме в аспекті подолання традиційної практики засвоєння редукованих продуктів культури і стимулювання студентів на смисло-творчість у процесі професійної педагогічної підготовки. Така спрямованість

університетської освіти відповідає ідеї культури Мераба Мамардашвілі: „культура – це здатність діяння та поведінки в умовах неповного знання”.

Культурний розвиток особистості майбутнього вчителя відбувається не лише у процесі опанування предметним змістом професійної підготовки, а й у процесі спілкування викладачів та студентів як суб'єктів культурно-освітнього простору вищого закладу освіти. При цьому важливо наголосити, що і студент, і викладач є носіями індивідуальних культурних систем, що й зумовлює необхідність забезпечення педагогічного спілкування як діалогу культур двох суб'єктів. В. Зелєєва наголошує, що „у процесі такого спілкування відбувається не лише обмін культурними цінностями, а й співтворчість – створення ціннісних переживань та ціннісних відносин, а у кінцевому рахунку, творення себе, індивідуальної культури” [5, с. 124].

Система університетської освіти відчуває серйозну конкуренцію з боку засобів масової інформації (телебачення, преса, мережа Інтернет), які формують у більшості людей уявлення про реальність, у якій вони живуть, а також культурні взірці, які зумовлюють правила поведінки у даній реальності. Засоби масової інформації у наш час – це могутній чинник впливу на психологічний, соціальний, культурний стан молоді. Недарма видатний фізик ХХ століття Петро Капиця у свій час зауважив, що „засоби масової інформації не менш небезпечні, ніж засоби масового знищення”. Найбільший вплив на молодь здійснює Інтернет та телебачення. Соціальні мережі, такі як Facebook, ВКонтакте, Твіттер, створюють окремий соціальний інститут, який для мільйонів людей більш значущий, ніж церква, школа, наука, держава.

Засоби масової інформації, особливо Інтернет, створюють віртуальне середовище входження молоді людини у світову культуру, тоді як насправді молоді нав'язується її сурогат, який не спирається на базові культурні цінності, нівелює національно-культурні особливості, заважає культурній ідентифікації людини. У межах визначення ролі ЗМК у процесі культурного саморозвитку сучасної молоді заслуговує на увагу феномен *блогів* як елемента інтернет-комунікації. Саме у віртуальних співтовариствах набуває значного поширення текстова діяльність учнівської та студентської молоді, яка характеризується доволі суперечливими тенденціями.

Таким чином, процес культурного саморозвитку майбутніх учителів, з одного боку, має враховувати специфіку впливу засобів масової інформації та комунікації на особистість студентів, з іншого – використовувати їх освітній та комунікативний потенціал, створювати передумови для протистояння культурній агресії.

Важливим соціокультурним чинником культурного саморозвитку майбутніх учителів виступає сучасна молодіжна культура, яка характеризується такими рисами – автономія, внутрішня динаміка, певна дегуманізація міжособистісних відносин, випереджальне становлення розумово-аналітичних здібностей порівняно з духовно-моральними, прагматизм та техніцизм у намірах та перевагах, схематизм в оцінках. Молодіжна субкультура може розглядатися і як джерело інновацій у галузі мистецтва, моди, сфері дозвілля, і як варіант примітивної масової культури, продукт медіа-індустрії, і як форма творчої активності молоді, що не знаходить підтримки з боку офіційної культури, і як джерело небезпеки для соціального та духовного здоров'я молоді.

Усі чинники, що впливають на досліджуваний процес за рахунок взаємозбагачення та взаємодії розширюють можливості культурного саморозвитку.

На основі проведеного аналізу сучасної соціокультурної ситуації ми розглядаємо процес культурного саморозвитку майбутніх учителів як неперервний, свідомий, цілеспрямований процес особистісного і культурного вдосконалення, що ґрунтується на взаємодії внутрішньо значущих і активно-творчо сприйнятих зовнішніх чинників та спрямо-

ваний на підвищення культурного рівня, професіоналізму, розвиток професійно значущих якостей, акумулювання педагогічної майстерності, досвіду, знань, умінь, норм та цінностей.

Отже, ми визначили низку особливостей культурного саморозвитку майбутніх учителів з урахуванням сучасної соціокультурної ситуації. До них ми віднесли: принципи культурного саморозвитку майбутніх учителів (системність та багатовимірність процесу); студентський вік як важливий період саморозвитку; феномен «академічного опору» (збереження традицій у світосприйнятті); урахування площин,

де відбувається культурний саморозвиток майбутніх учителів (глобальний світ культури, соціокультурне середовище, персональний культурний простір); розрив між поколіннями (префігуративний тип культури), культурно-освітній хроно-тип; культурно-освітній простір навчального закладу; співтворчість з учителем, неоднозначний вплив ЗМІ та молодіжної культури.

Уважаємо, що перспективи досліджень особливостей культурного саморозвитку майбутніх учителів будуть плідними при визначенні та обґрунтуванні педагогічних умов забезпечення ефективності цього процесу.

Література та джерела

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / К.А.Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. – 334 с.
2. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление / В.Г.Афанасьев. – М.: Политиздат, 1981. – 432 с.
3. Видт И.Е. Культурологические основы образования / И.Е.Видт. – Тюмень: ТГУ, 2002. –164 с.
4. Волков Б.С. Психология юности и молодости : Учеб. пособие / Б.С.Волков. – М.: Академич. Проект : Трикта, 2006. – 256 с.
5. Зелеева В.П. Культуротворчество в процессе изучения педагогики в классическом университете / В.П.Зелеева // Ученые записки Казан-ского гос. ун-та. – 2007. – Т. 149. – Кн. 1. Гуманитарные науки. – С.123-130
6. Зинченко В.П. Человек в пространстве времён / В.П.Зинченко // Развитие личности. – 2002. – № 3.
7. Куликова Л. Н. Проблемы саморазвития личности / Л.Н.Куликова. – Хабаровск, 1997.
8. Курило В.С. Студентство як особлива соціально-демографічна група української молоді / В.С.Курило, С.В.Савченко, О.Н.Чиж // Освіта Донбасу. – 2000. – № 2. – С.61-66
9. Собкин В.С. Студент педагогического вуза: жизненные и профессиональные перспективы. Труды по социологии образования. Т. XI — XII. Вып. XXI / В.С.Собкин, О.В.Ткаченко. – М.: Центр социологии образования РАО, 2007. – 200 с.
10. Университет как центр культуропорождающего образования. Изменение форм коммуникации в учебном процессе / М.А.Гусаковский, Л.А.Яценко, С.В.Костюкевич и др.; Под ред.М.А.Гусаковского. – Мн.: БГУ, 2004. – 279 с.

В статье определены и проанализированы особенности культурного саморазвития будущего учителя с учетом современной социокультурной ситуации, а именно: принципы культурного саморазвития будущих учителей; студенческий возраст как важный период саморазвития; феномен «академического сопротивления» (сохранение традиций в мировосприятии); учет плоскостей, в которых происходит культурное саморазвитие будущего учителя; разрыв между поколениями (префигуративный тип культуры); культурно-образовательный хронотип; сотворчество с педагогом, неоднозначное влияние ЗМИ и молодежной культуры.

Ключевые слова: культурное саморазвитие, будущий учитель, студенчество, социокультурная ситуация.

The article deals with the cultural features of self-development of future teachers, which are based on contemporary socio-cultural situation, namely: principles of cultural self-development of future teachers (systemic nature and multidimensionality of the process); student age as an important period of self-development; the phenomenon of „academic resistance” (preserving the traditions of worldview); taking into account the area, where the cultural self-development of future teachers takes place (global world of culture, socio-cultural environment, personal cultural space); generation gap (prefigurative type of culture), cultural and educational hronotype (unity of space-time and event-content characteristics of environment); cultural and educational environment of educational institution as a center of product of culture; co-creation with a teacher, controversial mass media and youth culture influence. These features are included in the definitions of „cultural self-development of future teacher” and should be considered in determining and substantiation of pedagogical conditions to ensure the effectiveness of the process.

Keywords: cultural self-development, future teacher, students, social and cultural situation